

לא תתגודדו

בְּנִים אַתֶּם לָהּ אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְּדוּ וְלֹא תִשְׁמְעוּ קוֹלָהּ בֵּין עֵינֵיכֶם לְמַת: (דברים יד א).¹

מסכת יבמות יג ע"ב - יד ע"א

תנן התם: מגילה נקראת באחד עשר, ובשנים עשר, ובשלושה עשר, ובארבעה עשר, ובחמישה עשר, לא פחות ולא יותר. אמר ליה ריש לקיש לר' יוחנן, איקרי כאן: "לא תתגודדו" - לא תעשו אגודות אגודות.² האי לא תתגודדו מיבעי ליה לגופיה, דאמר רחמנא: לא תעשו חבורה על מת! אי"כ, לימא קרא "לא תגודדו", מאי "תתגודדו"? שמע מינה להכי הוא דאתא.³

רב אומר: לא עשו בית שמאי כדבריהם, ושמואל אמר: עשו ועשו.⁴
מאן דאמר: "לא עשו", דהא נפקא בת קול; ומאן דאמר "עשו", - רבי יהושע היא, דאמר: אין משגיחין בבית קול.⁵ ומאן דאמר "עשו", קרינן כאן: "לא תתגודדו" - לא תעשו אגודות אגודות!⁶
אמר אביי: כי אמרינן "לא תתגודדו" - כגון שתי בתי דינים בעיר אחת, הללו מורים כדברי בית שמאי (בי"ש) והללו מורים כדברי בית הלל (בי"ה), אבל שתי בתי דינים בשתי עיירות - לית לן בה. אמר ליה רבא: והא בי"ש וב"ה כשתי בתי דינים בעיר אחת דמי! אלא אמר רבא: כי אמרינן לא תתגודדו - כגון בי"ד בעיר אחת, פלג מורין כדברי בי"ש ופלג מורין כדברי בי"ה, אבל שתי בתי דינים בעיר אחת - לית לן בה.⁷
תא שמע: במקומו של רבי אליעזר היו כורתים עצים לעשות פחמים בשבת לעשות ברזל,⁸ במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים בשר עוף בחלב; במקומו של רבי אליעזר אין (כן), במקומו של רבי עקיבא לא!⁹

¹ כפשוטו הכוונה היא לפציעת הגוף כאות אבל על מת, כדברי רש"י שם: "לא תתגודדו - לא תתנו גדידה ושרט בבשרכם על מת כדרך שהאמוריים עושין" ראה גם רשב"ם, אבן עזרא ורמב"ן על הפסוק. וכבר הקשו מהמקרה של רבי עקיבא שהיה מתאבל מאד על מותו של ר' אליעזר בן הורקנוס ו"היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ" (סנהדרין סח ע"א), ראה תוספות יבמות יג ע"ב. ואנו נלך בפירוש השני של "לא תתגודדו" - ענייני מחלוקת ולפיכך יש אולי ממשמעות לאזכורו של ר' אליעזר בן הורקנוס.
² סוגיה זו במסכת יבמות היא המקור הראשי לכלל "לא תגודדו" - לא תעשו אגודות אגודות" (ובלשון מאוחרת: "גודדים גודדים"). אלא שדווקא הדוגמא שהגמרא שואלת לגביה, קריאת מגילת אסתר בזמנים שונים שנתקנה עבור בני הכפרים שמזדמנים ליום השוק בימים שני וחמישי, היא קצת תמוהה שהרי זו עצמה תקנת חכמים וכל אחד מבין שהקורא הוא בן כפר שאין לו מנין בעירו. וכבר עמדו על כך המפרשים (תוספות שם "כי אמרינן", הרא"ש יבמות פרק א סימן ט, הר"ן בתחילת פרק ראשון במגילה ועוד).
³ הגמרא מחפשת את האסמכתא לכך ש"לא תגודדו" איננו רק האיסור של שריטה לנפש (ראה הערת שוליים 1 לעיל), אלא גם האיסור של פלגנות ופיצול לאגודות שונות, מנהגים שונים ומחלוקות. היא מוצאת זאת באמצעות כפל האות ת"ו שבמילה "תתגודדו" (וכן האות דל"ת, ראה המשך הגמרא שם). ובאמת, במקרא עצמו מצאנו כפל משמעות המילה עצמה: אליהו בהר הכרמל במשמעות הראשונה, ככתוב: "ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם" (מלכים א יח כח) ואילו במיכה ד יד: "עתה תגודדי בת גדוד" - במשמעות השנייה. ראה פירוש דעת מקרא שם.

⁴ כאן מגיעה הגמרא לעיקר הסוגיה ולקשר למסכת יבמות. במשנה השייכת לסוגיה זו (פרק א משנה ד) אנו לומדים על מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל לגבי דיני ייבום (לפרטי המחלוקת ראה משניות א-ד והקדמת פירוש קהתי שם) והשאלה היא אם אחרי שנקבעה הלכה כבית הלל המשיכו בית שמאי לנהוג כמנהגם או לא. רב אומר שלא - "לא עשו" ושמואל אומר שכן - "עשו".

⁵ הגמרא יוצרת כאן קשר לשתי סוגיות מרכזיות אחרות בענייני מחלוקת: הגמרא בעירובין יג ע"ב: "שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן, והלכה כבית הלל". ומחלוקת **תנור של עכנאי** במסכת בבא מציעא נט ע"ב: "יצאה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא ... אין אנו משגיחין בבית קול". מהגמרא בעירובין למדנו שהוכרעה המחלוקת והלכה כבית הלל ולכן היינו מצפים מבית שמאי "שלא יעשו" - שלא ימשיכו להתנהג כשיטתם. ואילו מהגמרא בבבא מציעא למדנו "שאינן משגיחין בבית קול" ולכן אין (עדיין) הכרעה כשיטת בית הלל ובית שמאי "עשו" היינו המשיכו לנהוג הלכה למעשה כשיטתם. עד כאן פשט הגמרא. ואגב אורחא "הסתבכנו קצת", כי הגמרא שלנו, ביבמות, יוצרת עימות בין הגמרא בעירובין (שבה הוכרעה ההלכה ע"י בת קול) ובין הגמרא בבבא מציעא שאומרת "אין משגיחין בבית קול" ויוצרת מצב "הפוך על הפוך" לפיו ר' יהושע המתנגד הגדול לפלגנות של ר' אליעזר בסוגיית תנור של עכנאי, הוא האסמכתא לבית שמאי (שר' אליעזר היה שייך להם - ר' אליעזר שמותי הוא") להמשיך ולהחזיק בשיטתם. וזה נושא רחב מיני ים וארוך מיני ארץ שנגענו בו במקצת בדברינו **בת קול בסיני ובבית המדרש** בחג השבועות, ויש להוסיף ולדון בו

⁶ אז גם אם טרם הוכרעה המחלוקת בין בית שמאי ובית הלל, יש כאן עדיין בעיה של "לא תתגודדו", אז איך "עשו"? ובאמת, לפני שהוכרעה המחלוקת, השאלה היא גם על בית הלל. את מי אפשר במצב כזה להאשים ב"לא תתגודדו"?

⁷ אלה שתי שיטות היסוד שעליהם דנים הפוסקים ומהם נמשך הדין לאורך הדורות מהו בעצם האיסור של "לא תתגודדו". רבא מְקַל ואביי מחמיר. לפי שיטת רבא, האיסור של "לא תתגודדו" הוא רק אם זו מחלוקת בתוך בית הדין (באותו בית כנסת, ואז באמת מה עושים?). לפי שיטת אביי, על מחלוקת באותו בית דין אין בכלל מה לדבר. גם בתי דין שפוסקים באופן שונה (שתי קהילות שמתנהגות באופן שונה), באותה העיר, זה איסור של "לא תתגודדו". ולדעת כולם, בערים וישובים נפרדים, אין בעיה.

⁸ לצורך ברית מילה שחלה בשבת, שלפי שיטת ר' אליעזר לא רק המילה עצמה מותרת בשבת, אלא כל מה שנוקקים לו, "מכשירין" בלשון הגמרא, מותר לעשות בשבת, אפילו לכרות עץ כדי לעשות פחם, כדי להפיח מפוח לתקן את הסכין.

⁹ סיומת זו של הגמרא, הגם שהיא דנה בענייני הלכה, מזכירה מאד את המשנה בפסחים פרק ד משנה א: "מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושין, מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין. ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק יב הלכה יד

ובכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות, שנאמר: לא תתגודדו - לא תעשו אגודות אגודות.¹⁰

ספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה מה

והנה אמרו (יבמות יג ב) שבכלל לאו זה גם כן האזהרה מחילוק בתי דיני העיר במנהגיהם וחילוף הקבוצים ואמרו לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות. אבל גופיה דקרא הנה הוא כמו שבארו ואמרו לא תעשו חבורה על מת. וזה הוא כמו דרש. וכן אמרם (סנהדרין קי א) המחזיק במחלוקת עובר בלאו, שנאמר [קרח יז] ולא יהיה קרח וכעדו - הוא גם כן על צד הדרש.¹¹

פירוש ספורנו על הפסוק

בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו – שאין ראוי להראות תכלית הדאגה והצער על הקרוב המת כשנשאר קרוב נכבד ממנו במעלה ובתקות טוב. לפיכך אתם בנים לה' שהוא אביכם קיים לעד...¹²

ספרי דברים פסקא צו ד"ה לא תתגודדו

לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת. וכן הוא אומר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט ו).¹³

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שמו

"יחד שבטי ישראל" (דברים לג ה) - כשהם עשויים אגודה אחת ולא כשהם עשויים אגודות אגודות, וכן הוא אומר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט ו). רבי שמעון בן יוחי אומר: משל לאחד שהביא שתי ספינות וקשרם בהוגנים ובעשתות והעמידן בלב הים ובנה עליהם פלטרין. כל זמן שהספינות קשורות זו בזו,

שאינן עושין למקום עושיין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם. ואל ישנה אדם מפני המחלוקת". ראה בגמרא שם שהיא מביאה משנה זו מיד בתחילת הדיון לעיל על קריאת מגילה, כחיזוק למנהג שקוראים את המגילה בזמנים שונים במקומות שונים. שים לב לסיימת המשנה: "ואל ישנה אדם מפני המחלוקת" שנראה ממנה שהדגש הוא כאשר אדם הולך לעיר אחרת (לבית כנסת אחר) יתאים עצמו למנהג המקום ולא יתעקש לקיים את מנהגיו. גם זה קשור בכלל "לא תתגודדו" כפי שהגמרא ביבמות עצמה מביאה שם בהמשך (וכן הוא בשבת מו ע"א): "רבי אבהו כי איקלע לאתריה דרבי יהושע בן לוי הוה מטלטל שרגא, וכי איקלע לאתריה דר' יוחנן לא הוה מטלטל שרגא". גם להקל – "טלטל שרגא" לא רק להחמיר!

¹⁰ הרמב"ם פוסק כאביו (בניגוד לכלל "אביו ורבא הלכה כרבא"), היינו מחמיר מאד ב"לא תתגודדו". בכל עיר יהיה רק בית דין אחד! אבל לא כולם הסכימו איתו והמציאות הייתה כנראה חזקה יותר (מה גם שכאמור הלכה כרבא). ראה למשל שו"ת הרד"ך סימן יא: "וקיימא לן כרבא דהיכא דאיכא דאיתא שתי בתי דינין בעיר אחת אלו נוהגין לאסור ואלו נוהגין להיתר ואין כאן משום לא תתגודדו... ומה שכתב הרמב"ם ז"ל וכן בעל הסמ"ג ז"ל שבכלל אזהרה לא תתגודדו הוא שלא יהיו שתי בתי דינין בעיר אחד זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, נראה שהם ז"ל רצו לומר שכשיש בעיר חלוק מנהגים שחלק מהם נוהגים מנהג זה וחלק מהם נוהגים מנהג אחר שבזה הדבר הם נעשים שתי בתי דינין, אבל אינם ב' בתי דינין ממש בכל דבר ובכל ענין כבית שמאי. וכמו שתמצא היום בשלוניק (סלוניקי) העיר הגדולה אשר היא אם בישראל שהספרדים בית דין בפני עצמם והאשכנזים בית דין בפני עצמם. אלו נוהגים מנהגים כמבראשונה ואלו נוהגים מנהגים כמבראשונה. וכן בכל מקום שימצאו כיוצא בזה מודים הם שאין כאן לא תתגודדו דכרבא קיימא לן". ובספרות השו"ת והפוסקים מובא הכלל "לא תתגודדו" באופן תדיר מאד וניסו לפתור בעזרתו בעיות רבות, חלקן אולי יותר חברתיות מאשר הלכתיות צרופות, החל משני אחים שכל אחד רוצה לקיים את יום הזכרון לאבא ביום אחר (שו"ך יורה דעה סימן תב ס"ק י), דרך זמן האבלות בספירת העומר (שולחן ערוך אורח חיים סימן תצג סעיף ג), נפילת אפים לצד ימין או שמאל (משנה ברורה סימן קלא ס"ק ו), עמידה בברכת ספירת העומר (שו"ת הרמב"ם סימן רסב), הנחת תפילין בחול המועד (משנה ברורה סימן לא ס"ק ח) ועוד ועוד. והנושא רחב מידי ים ועמוק מיני שמים ואכמ"ל.

¹¹ חזרנו לפסוק שבמקרא "לא תתגודדו ולא תשימו קרחה". נכון שלומדים מהפסוק שני עניינים שונים אבל לפי שיטת הרמב"ם יש הבדל מהותי ביניהם. האיסור של שריטה וקרחה לנפש הוא איסור תורה פשוט ונמנה כאחד מתרי"ג מצוות ואילו "לא תתגודדו" מובן של מחלוקת הוא "כמו דרש" ואיננה אחת מתרי"ג מצוות, אבל יש לה סמך. ומה עושה הרמב"ם בעצמו? דרש בתוך דרש. הוא מזכיר כאן את הגמרא בסנהדרין: "אמר רב: כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר: ולא יהיה קרח וכעדו" ויוצר קשר סמוי בין "קרחה" ובין קורח. וכך הוא גם בילקוט שמעוני תורה פרשת תורה ראה רמז תתצא: "לא תתגודדו - לא תשימו אגודות אגודות ותהיו חלוקין אלו על אלו, שלא תשימו קרחה בכשם שעשה קרח שחלק לישראל ועשאן אגודות אגודות ועשה קרחה בישראל שנבלעו עמו בני אדם הרבה". האם בעל הילקוט ראה את הרמב"ם?

¹² גם ספורנו יוצר חיבור בין שתי המשמעויות של "לא תתגודדו": השריטה והאבל המופרז למת עד כדי שתיתת דם והפלגנות. אָבֵל מופרז על מת הוא בבחינת האלהתו של הנפטר והוא מפגין, במתכוון או שלא במתכוון, זלזול בבני האדם שחיים סביבנו ובסופו של דבר גם בקב"ה עצמו. כאילו אין תחליף לנפטר ואין יותר "לאן ללכת". מכאן הדרך לפלגנות ולאֵיבוד דרך היא קצרה מאד. ראה דברינו **אין המלך נכנס כהדיוט** בפרשת ואתחנן, מדוע לא הסכים הקב"ה שאפילו עצמותיו של משה לא יובאו לקבורה בארץ ישראל.

¹³ החידוש במדרש קצר זה הוא הלשון החיובית, לא רק "אל תעשו" אלא "תעשו". אל תעשו אגודות אגודות - תעשו אגודה אחת. וכמו שאנחנו אומרים בתפילות הימים הנוראים "ייעשו כולם אגודה אחת". על מנת לא לעבור על האיסור מספיק שלא תהיה מחלוקת באותו בית דין (לשיטת רבא) או באותה עיר (שיטת אביו). אבל על מנת לבנות חברה מאוחדת ולקיים את הציוי החיובי של "בנים אתם לה' אלהיכם", צריך יותר מזה. על מנת לבנות מעלות (מעליות?) בשמים (לשמים?) צריך אגודה איתנה על הארץ.

פלטרין קיימים. פרשו ספינות, אין פלטרין קיימים. כך ישראל, כשעושים רצונו של מקום - בונה עליותיו בשמים. וכשאין עושים רצונו - כביכול אגודתו על ארץ יסדה.¹⁴

מסכת פסחים דף עט עמוד ב

גופא: הרי שהיו ישראל מחצה טהורין ומחצה טמאין - הללו עושין לעצמן והללו עושין לעצמן. היו טמאין עודפין על הטהורין אפילו אחד - יעשו בטומאה, לפי שאין קרבן ציבור חלוק. ... רבי יהודה אומר: אפילו שבת אחד טמא ושאר כל השבטים טהורין - יעשו בטומאה, שאין קרבן ציבור חלוק. רבי יהודה סבר: שבת אחד איקרי קהל, והווי להו פלגא ופלגא ואין קרבן ציבור חלוק, ועבדי כולהו בטומאה.¹⁵

מסכת חגיגה דף כב עמוד א

... ומאן תנא דחייש לאיבה - רבי יוסי היא, דתניא, אמר רבי יוסי: מפני מה הכל נאמנין על טהרת יין ושמן כל ימות השנה - כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך ובונה במה לעצמו, ושורף פרה אדומה לעצמו. אמר רב פפא: כמאן מקבלינן האידינא סהדותא מעם הארץ, כמאן - כרבי יוסי.¹⁶

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים 1: ראה ספר החינוך מצוה תסז.

מים אחרונים – 2: עוד על בונה במה לעצמו או "במה לעצמם", ראה שו"ת מבי"ט (מאה 16) חלק ג סימן סח: "שאלה כי שמעתי דיבת רבים אומרים: אין נפשינו ודעתנו נוחה במה שראינו אנשים חכמים וידועים וכשרים אשר הם נפרשים ממנו ממאכלינו ומשתינו וכליהם מכלים שונים ועושים במה לעצמם להתקדש במה שמותר לחכמים גדולים מהם, ובסעודות של מצוה אינם רוצים להזדמן אפילו לקרוביהם, מבשרם לא יאכלו. ואח' כל ירוק ידרושו גם מבני ביתם הכשרים כמותם נפרשים בשולחנם במאכלם בשנים: א' אוכל בשר וא' אוכל גבינה או א' אוכל חולין וכהן אוכל תרומה וקרובים ליפרד בברכת זימון ג"כ ... האומרים איזהו מקומן של זבחים שחיתתם אם בצפון או בדרום כמוהם ואין אוכלים מבהמה שהורו בה חכמים להתיר. ויש בזה חילול התורה בפני האומות כי חושבים אותה כשתי תורות. ועל כן יצאתי לפניהם לשחר פניהם ולמצוא חן בעיניהם אל יהיו חסידים הרבה ודי להם מה שאסרה תורה וכו'.

¹⁴ מדרש ספרי זה שבסוף ספר דברים ממשיך את ספרי של פרשתנו וכבר החרבנו לדון בו בדברינו [אגודה אחת](#) בראש השנה ולא נחזור על הדברים כאן. בדומה למשה ערב מותו והסתלקותו מהעולם, כך גם יעקב אבינו כשהוא מצווה את בניו ומברכם שיהיו "אסיפה אחת. ראה בראשית רבה צח ב: "ורבותינו אומרים: ציוה אותם על המחלוקת, אמר להם: תהיו כולכם אסיפה אחת". וגם על יעקב הרחבנו בדברינו [על קריאת שמע וגילוי הקץ בברכת יעקב](#) בפרשת ויחי. נראה שהדברים נכונים לא רק לגדולי עולם כיעקב ומשה, אלא לכל אדם. ערב הסתלקותו של אדם מהעולם, כשהוא מצווה את דבריו ומנסה להנחיל את "מורשתו" לצאצאיו, הוא מבין, אולי גם לאור משגים שהוא עצמו עשה בחייו, שהערך הגדול ביותר, בעיני אלהים ואדם, היא האחדות. הקושי הגדול הוא לקיים את הדברים ולהכיר בחשיבותם עוד בחיים. "לא תתגודדו", יום-יום שעה שעה, ולא רק ערב הפטירה.

¹⁵ הגמרא שם דנה על המשנה במסכת פסחים פרק ז משנה ו במקרים בהם לא כל הקהל או הכהנים הספיקו להיטהר: "נטמא קהל או רובו או שהיו הכהנים טמאים והקהל טהורים - יעשה בטומאה. נטמא מיעוט הקהל, הטהורין עושין את הראשון והטמאין עושין את השני". זה הדין המוכנה "טומאה דחוייה בציבור" בפסח. בא המקור התנאי לעיל ודן במקרה שהקהל שבא להקריב קרבן פסח חלוק בדיוק חצי טהורים וחצי טמאים. מה הדין? כל קבוצה עושה פסח ב"ד בניסן לעצמה. אבל רבו הטמאים על הטהורים באדם אחד, עושים כולם ביחד גם אם הסכינים והכלים נמצאים והטהורים מקריבים בטומאה. למה? לפי ש"אין קרבן ציבור חלוק". ולפי שיטת ר' יהודה אפילו אם שבת אחד טמא ושאר כל השבטים טהורין, יעשו הטהורים את הפסח ביחד עם השבת הטמא לפי ש"אין קרבן ציבור חלוק". ראה גם ברייתא נוספת בגמרא שם: "תנו רבנן: הרי שהיו ישראל טמאין, וכהנים וכלי שרת טהורין. או שהיו ישראל טהורין וכהנים וכלי שרת טמאין, ואפילו ישראל וכהנים טהורין וכלי שרת טמאין - יעשו בטומאה, שאין קרבן ציבור חלוק? נראה שנוכל להוסיף גם כלל זה "אין קרבן ציבור חלוק" לנושא שלנו "לא תתגודדו".

¹⁶ תורף הסוגיה ההלכתית שם היא שבאופן פרדוקסלי, מקפידים בתרומה יותר מאשר בקודש, על דיני טומאה וטהרה של עמי הארצות (שבד"כ אינם מקפידים על דיני טומאה וטהרה). זאת, משתי סיבות. האחת, "משום איבה", היינו שלא יעסו עמי הארצות שאין מקבלים מהם שמן, סולת ונסכים למקדש; והשנייה, החשש שהקפדה במקדש תגרום לכך שכל אחד יבנה לו במה משלו ויעשה אפילו פרה אדומה (!) לעצמו. הביטוי "בונה במה לעצמו" מקביל מאד ל"לא תתגודדו" וגם הוא הלך וקיבל משמעות חברתית-דתית במרוצת הדורות. ראה למשל פירוש משיבת נפש דברים פרק כט, תחילת פרשת נצבים: "... שאפילו כולנו חכמים כולנו נבונים זה כולנו צדיקים בשוה, מן המחויב לברור ראש ישיבה ודיין ושוטרים ולא יבנה כל אחד במה לעצמו". ומי שהרחיב מאד בעניין זה וקישר אותו למאמר אחר של חז"ל: "כל הנודר כאילו בנה במה", הוא פירוש כלי יקר. ראה דבריו הנמלצים שהם עצמם כלי יקר במדבר פרק ל פסוק ג: "כי הנודר דומה כאילו בנה במה. וטעמו של דבר הוא שירדה התורה לסוף דעת הנודר כי הוא אוסר על עצמו מה שכל העולם נוהגין בו היתר מסתמא רום לבבו השיאו שמכל העדה יבדל והוציא את עצמו מן הכלל. ובדרך זה מצינו בלשון חז"ל (חגיגה כב א) שלא יהא כל אחד הולך ובונה במה לעצמו, כי כל זה דרך גאה וגאון". ראה גם פירושו ויקרא ד א.